

PHILIP MATYSZAK

VERGETEN VOLKEREN

VERLOREN CULTUREN OP DE KAART GEZET

Deel I

De eerste

beschavingen

Beginnende rijken

in Mesopotamië

en Egypte

- 18 **De Akkadiërs**
De eerste stichters van een staat
- 24 **De Amorieten**
'Stichters' van Babylon
- 30 **De Kanaänieten**
Israël vóór de Israëlieten
- 36 **De Elamieten**
Het rijk vóór de Perzen
- 42 **De Hethieten**
Heersers over Anatolië
- 48 **De Hyksos**
Het volk dat Egypte binnenviel
- 54 **De Zeevolken**
Riders of the Storm

Wat is een beschaving nu eigenlijk? Een beschaving bestaat in essentie uit een grootschalige samenleving en steden en staten die meestal hiërarchisch georganiseerd zijn. Een beschaving heeft heersers die – doorgaans samen met priesters en een elite van krijgers – regeren over landarbeiders en ambachtslieden. Zij beheren de rijkdom en houden op die manier de ongelijkheid in stand. Uiteraard behelst een beschaving fatsoenlijke wegen en riolen, maar ze draait evengoed om belastingheffing en sociale orde, om technologische vernieuwing – vooral: wapentuig – en vaker wel dan niet om het in naam van de ‘voortgang’ uit de weg ruimen van ‘mindere volkeren’.

Dit verhaal begint op het moment dat mensen in Mesopotamië voor het eerst in groten getale gingen samenleven. In feite waren het hun ideeën die zich westwaarts verspreidden, onderweg volkeren veranderden en door hen werden veranderd. Ons verhaal eindigt met migratiegolven van op drift geraakte volkeren die Europa vanuit het noorden en oosten binnenrollen. Maar deze indringers verwoestten de beschaving niet. Integendeel: ze werden erin opgenomen, net zoals duizenden jaren eerder de eerste stichters van grote rijken opgingen in Soemer.

Kijken we naar de vroege geschiedenis van Mesopotamië – wat in klassiek

Grieks letterlijk het land ‘tussen twee rivieren’ betekent, en zowel het hedendaagse Irak als delen van Syrië beslaat – en de Levant, dan is onze eerste indruk er een van chaos en verwarring. Steden lijken in een mum van tijd op te komen en onder te gaan; en mensen met vreemde namen maken bliksemoptredens op het toneel van de geschiedenis. Het blijkt al lastig de ontwikkelingen in de grote beschavingen te volgen, laat staan die van kleinere stammen en landen.

Dat heeft twee oorzaken. Ten eerste was Mesopotamië in die beginjaren een ronduit verwarrende plek, en dat gold des te meer voor de gebieden aan haar noord- en westkant. Steden waren nieuw, de beschaving moest wennen aan het leven in steden. Basisprincipes zoals bestuur, wettelijke voorschriften en archivering moesten vanaf nul worden uitgedacht. Daar kwam nog bij dat de vernieuwers in deze vroege steden niet met rust werden gelaten. Grote nederzettingen trokken golven migranten aan, vaak vanuit het noorden. En al deze nieuwkomers, of ze nu in vrede of gewapend kwamen, moesten geïntegreerd worden in deze toch al complexe culturele smeltkroes.

De tweede reden waarom deze periode zo chaotisch oogt, heeft van doen met het ‘telescopische’ perspectief van de geschiedenis. Onbewust zijn

we geneigd ons voor te stellen dat de ‘antieke geschiedenis’ zich lang geleden min of meer gelijktijdig voltrok. Zelfs zij die bekend zijn met het werk van de klassieke Griekse historicus Herodotos (ca. 484-425 v.Chr.) worden misschien verrast door het besef dat toen hij de piramiden van Gizeh zag, die bouwwerken al half zo oud waren als ze nu zijn. Zoals we zullen zien, beschrijft Herodotos een Babylonische koning met een voorliefde voor archeologie. Het is even wennen aan het idee dat de heerser van een beschaving zo oud dat archeologen verguld zijn wanneer ze enig restant van haar bestaan ontdekken, zelf ook gepassioneerd was over het opgraven van oude overblijfselen. Maar indertijd waren de artefacten die hij blootlegde nog ouder dan de ruïnes van zijn eigen beschaving vandaag de dag zijn.

Doordat archeologen en wetenschappers telkens weer nieuwe ontdekkingen doen, is onze kennis over de eerste beschavingen constant in ontwikkeling. Studieboeken van slechts tientallen jaren oud zijn nu alweer toe aan een ingrijpende herziening. Geen wonder dus dat Mesopotamië overkomt als een overrompelende plek. Zelfs de geschiedenis van het oude Egypte, die we toch vrij helder in kaart lijken te hebben, kent relatief chaotische onderbrekingen die historici ‘tussenperioden’ noemen – dat is vakjargon voor ‘perioden waarvan we

geen flauw benul hebben wat zich erin afspeelde’. Dat maakt het nog belangrijker dan anders om onze vergeten volkeren in een schema van tijd en plaats te vatten.

Het is geen toeval dat de beschaving zich als eerste ontpopte aan de Tigris en de Eufraat in Mesopotamië, en enige tijd later aan de Nijl in Egypte. In Mesopotamië groeiden gewassen alleen met behulp van irrigatie. En voor die irrigatie dienden grote aantallen mensen samen te werken. Niet alleen kregen dankzij dergelijke georganiseerde inspanningen de arbeiders te eten die de irrigatiekanalen groeven en in stand hielden, maar het zorgde ook voor een surplus aan landbouwproducten dat de hongerige monden in de eerste steden kon voeden. Idem dito in Egypte, waar de arbeid centraal werd georganiseerd om de bodem te bewerken die vruchtbaar was dankzij de jaarlijkse overstroming van de Nijl.

In zowel Egypte als Mesopotamië stelden de geografische omstandigheden de heersende elites in staat de collectieve activiteit in goede banen te leiden. Juist dat was doorslaggevend voor het ontstaan van de eerste steden, staten en rijken. Daarnaast lijkt klimaatverandering een rol te hebben gespeeld: na een snelle daling van de zeespiegel na 3500 v.Chr. zakte het debiet van de grote rivieren, waardoor de aanleg van kanalen

geïntensiveerd moest worden. De steden die de schaarse middelen het best benutten, kregen de overhand dankzij een combinatie van hun macht en hun ontwikkelingsniveau. Voor zover we weten werd Uruk, met een uitstekende ligging bij de Eufraat in Zuid-Mesopotamië, rond 3500 v.Chr. de eerste stad ter wereld. Op het hoogtepunt van zijn macht besloeg Uruk, hoofdstad van de Soemerische beschaving, een gebied tweemaal zo groot als klassiek Athene. Er woonden destijds maar liefst 50.000 mensen binnen haar muren.

Om deze steeds complexer wordende economie te reguleren, vonden de Soemeriërs het eerste schrift uit. Dit was het spijkerschrift: de wigvormige tekens werden gevormd door met een van riet gemaakte schrijfpriem in tabletten van zachte klei te drukken. Deze kleitabletten zijn vrijwel onverwoestbaar, zeker wanneer ze hard gebakken werden tijdens een van de vele grote branden waardoor de vroege steden werden geteisterd. Archeologen zijn de Soemeriërs eeuwig dankbaar vanwege die kleitabletten. Daarop zijn namelijk tienduizenden verslagen van feiten en gebeurtenissen van duizenden jaren geleden in de opeenvolgende staten en rijken in het Midden-Oosten bewaard gebleven.

De **Akkadiërs**, die een Semitische taal spraken, stichtten de eerste staat ter

wereld. Daarover regeerden ze vanuit de verloren gegane stad Akkad. Voor dat de Akkadiërs rond 2190 v.Chr. uit beeld verdwenen, heersten ze 150 jaar lang niet alleen over de Soemerische stadstaten in het zuiden, maar zelfs over heel Mesopotamië. Daarna wordt de Mesopotamische machtspolitiek gekenmerkt door de rivaliteit tussen twee nieuwe machtscentra. Want na 1800 v.Chr. stichtten de Babyloniërs in het zuiden en de Assyriërs in het noorden rijken die met elkaar wedijverden. Dankzij een onbekend, seminomadisch volk uit Syrië, de Amorieten, kon Babylon uitgroeien tot een groot rijk. Dit gebeurde in het bijzonder onder Hammurabi, de beroemde wetgever van de stad.

Inmiddels waren er ook aan de westelijke en oostelijke randen van het Midden-Oosten machtscentra ontstaan. De Anatolische **Hethieten** bleken sterk genoeg om in 1595 v.Chr. Babylon te plunderen, terwijl de **Elamieten** uit de Iraanse hoogvlakten een voortdurende plaag vormden voor de Mesopotamiërs van het laagland (eenmaal, in 694 v.Chr., wisten de Elamieten zelfs kortstondig Babylon te veroveren).

Vergeleken met het vaak onthutsende komen en gaan van Mesopotamische rijken en staten, kan de ontwikkeling van de Egyptische beschaving bedrieglijk rechtlijnig overkomen. De vereniging

van Opper-Egypte en Neder-Egypte in 3100 v.Chr., ten tijde van het Oude Rijk, mondde zo'n 600 jaar later uit in de bouw van de piramiden van Gizeh: een spectaculair toonbeeld van de macht van een in hoge mate gecentraliseerde staat. Ook de Egyptenaren waren echter niet immuun voor ontwrichting veroorzaakt door indringers. Rond 1650 v.Chr. werden ze vanuit het noorden welhaast onder de voet gelopen door de mysterieuze **Hyksos**. In de daaropvolgende eeuw moesten ze leren leven met de schande van buitenlandse overheersing. Uiteindelijk verdreven de Egyptenaren de indringers, al waren ze slim genoeg om hun vernieuwingen op het gebied van landbouw en wapentuig te behouden.

De nieuwe Egyptische dynastie stichtte rond 1550 v.Chr. het Nieuwe Rijk. Dit Rijk was zijn naam waardig; het zette regelmatig campagnes op touw om zijn grenzen te verleggen in de Levant in het noorden en in Nubië in het zuiden. Dit militaire machtsvertoon bracht de Egyptenaren onder Ramses II in conflict met de Hethieten, wat onder meer leidde tot de zogeheten 'eerste veldslag in de geschiedenis', rond 1274 v.Chr. in het Syrische Kadesh. Waarschijnlijk dolven de Egyptenaren het onderspit, al deed Ramses het anders voorkomen: op tempelmuren door het hele land werden monumentale beelden van zijn glorierijke overwinningen uitgebeiteld.

Deze grootmachten vochten om gebieden in de Levant die millennia lang door de **Kanaänieten** werden bezet. Maar omstreeks 1200 v.Chr., na wat onder historici 'de neergang aan het einde van de late bronstijd' heet, roeiden de ongrijpbare Zeevolken de Hethieten uit en stortten ze Egypte in chaos. De gevechten tussen de Zeevolken en de gemeenschappen op wie ze het gemunt hadden, waren wreder, maar zeker niet intenser dan het debat tussen hedendaagse historici over waar de Zeevolken vandaan kwamen en wat hen motiveerde.

Wat wel vaststaat, is dat de **Zeevolken** zogenaamde donkere eeuwen teweegbrachten, die 300 jaar aanhielden. Vervolgens ontstonden de staten en rijken van de nieuwe ijzertijd, waarmee weer een nieuw hoofdstuk aan het verhaal van de menselijke beschaving werd toegevoegd.

ca. 2334 v.Chr. – ca. 2190 v.Chr.

De Akkadiërs

De eerste stichters van een staat

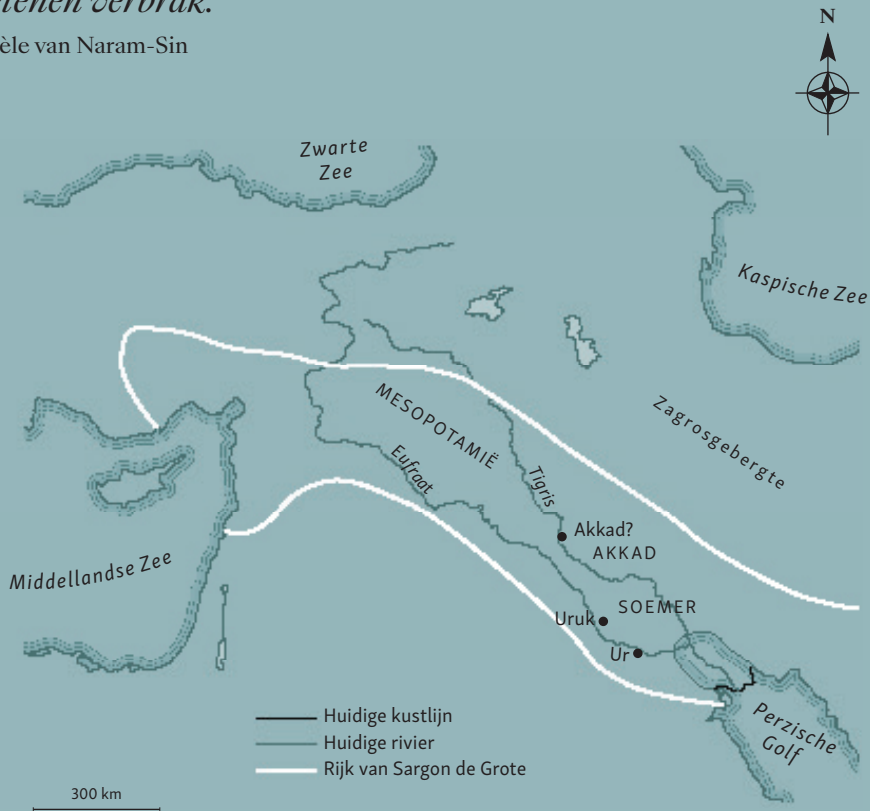
*Naram-Sin, machtige koning, koning van Akkad,
koning van de vier windstreken van de aarde.*

Die Ishtar en Amunitum eer aandoet...

*Wiens voorouder Sargon Uruk versloeg, en de
volkeren van Kisj bevrijdde.*

*Hun baardracht [van slaven] afschoor en hun
ketenen verbrak.*

De stèle van Naram-Sin

De Akkadiërs vonden – figuurlijk gesproken – op een aantal terreinen het wiel uit, waarmee ze een sjabloon neerlegden voor de grote staten die na hen kwamen. Zo stichtten ze 's werelds eerste staat, waarover de eerste vergoddelijkte koning regeerde. Ook vormden ze het eerste professionele leger.

Sargon, stichter van het eerste rijk

Het volk dat zich de Akkadiërs noemde, was aanvankelijk slechts een van de vele obscure stammen in de grote Mesopotamische smeltkroes van het derde millennium v.Chr. Eigenlijk begint de Akkadische geschiedenis pas echt bij koning Sargon de Grote (heerschappij ca. 2334-2279 v.Chr.). We weten niet zeker hoe deze voorheen onbeduidende mensen onder Sargon konden uitgroeien tot heersers over een rijk dat zich uitstreckte van de Eufraat tot aan de Perzische Golf. Sargons achtergrond is – letterlijk – het onderwerp van mythevorming. Er wordt verteld dat zijn moeder een priesteres was, die Sargon na zijn geboorte in een mand in de rivier wierp. Dit vertoont onmiskenbare overeenkomsten met het veel latere verhaal van Romulus en Remus (en bovendien heette een van Sargons zonen Rimuš), al zou Sargon zijn opgegroeid als tuinman terwijl de stichters van Rome herders waren.

Tijdens Sargons jeugd werd de regio vanuit Uruk geregeerd door koning Lugalzagezi. Lugalzagezi probeerde iets nieuws: hij trachtte de verschillende stammen, steden en koninkrijkes onder zijn heerschappij binnen een gecentraliseerde eenheid te verenigen. Later zette Sargon Lugalzagezi af en veroverde hij Uruk – al weten we opnieuw niet hoe. Wat we wel weten, is dat toen Sargon eenmaal de touwtjes in handen had, hij zich ontpopte tot een veroveraar die gaandeweg het eerste geïntegreerde rijk ter wereld vormgaf. Eigenlijk verdient Lugalzagezi de lof voor deze overwinning, aangezien hij de stadstaten van het oude Soemer politiek had verenigd. Daarop bouwde Sargon voort. Hij kapselde niet-Soemerische volkeren in in zijn rijk, terwijl hij ondertussen zijn macht zuidwaarts naar de Perzische Golf en westwaarts naar Syrië uitbreidde. En passant plunderde hij de belangrijke stad Ur, waarvandaan ooit een stamvader genaamd Abraham zou zijn vertrokken om het joodse geloof in Kanaän te verbreiden.

De Akkadiërs ondervonden onmiddellijk de voordelen van een staat. Toen de bloederige oorlogen voorbij waren en er een vorm van bestuur was ontstaan, konden handel en landbouw floreren. De Akkadische taal werd aangepast

Een bronzen hoofd van Sargon de Grote. Waarschijnlijk werd dit hoofd in de oudheid verminkt toen het in handen viel van de vijanden van de Akkadiërs.

aan het in de hele regio wijdverbreide spijkerschrift. Er zijn dan ook kleitabletten ontdekt die vertellen over Akkads handel met volkeren in Cyprus, Egypte en de Indusvallei.

Vergoddelijkte koningen

We weten niet of de stad Akkad door Sargon werd gesticht of dat deze reeds bestond. Archeologen gissen eveneens naar de exacte locatie van Akkad, al wordt gedacht dat het ergens aan de Tigris moet zijn geweest. Sargon zelf zegt uit de verder onbekende stad Azurpiranu afkomstig te zijn. Ofwel Akkad ontstond onder zijn bewind, ofwel de stad kwam in die periode tot nieuwe bloei. De eeuw erna vormde Akkad het politieke middelpunt van Mesopotamië. Het Akkadische bestuursstelsel zette een maatstaf die later door de hele regio werd overgenomen. Dit betrof in essentie een paleiscultuur waarin de heerser, na nog maar eens een sociale vernieuwing, een vergoddelijkte koning werd.

Zowel Sargon als zijn meest illustere opvolger, Naram-Sin (2261-2224 v.Chr.), had het geluk zeer kundige dochters te hebben, die ze belangrijke priesterlijke functies toekenden. In een periode waarin de tempels niet alleen als religieuze, maar ook als bestuurlijke centra fungeerden, vergemakkelijkte dit de overgang naar de perceptie van de koningen als goden. Door weer andere dochters uit te huwelijken aan bestuurders in verre, maar belangrijke provincies, verzekerden de koningen zich van hun trouw. Later zouden dit soort maatregelen de standaard vormen. Maar aangezien de Akkadische koningen als eersten ooit zo'n rijk bestierden, moesten ze elk van deze bestuurlijke handigheidjes zelf uitvogelen.

Vanaf 2334 v.Chr. regeerde Sargon over wat hij ongetwijfeld beschouwde als het leeuwendeel van de wereld (in zijn eigen woorden: 'de vier windstreken van de aarde'). Nochtans, en ondanks enkele voordelen, waren zijn onderdanen niet tevreden met deze nieuwe bestuursvorm. Zodra Sargon overleed, kwamen veel volkeren in opstand in een poging hun vroegere onafhankelijkheid terug te winnen. Tot aan de uiteindelijke val van Akkad zouden zulke opstanden telkens plaatsvinden na de dood van elk van de zeven koningen van het rijk.

Economie en cultuur

Wat de Akkadiërs goed uitkwam bij de instandhouding van hun staat, was dat het belangrijkste deel ervan – Soemer – voor de landbouw bijna volledig afhankelijk was van irrigatie. Als het goed uitgevoerd wordt, brengt irrigatie in combinatie met veel zonuren uitstekende gewassen voort. Daarvoor is echter wel een hoge mate van sociale samenwerking

De archeologische vindplaats van Uruk, een belangrijke Akkadische stad. We weten echter nog steeds niet waar Akkad, de hoofdstad van het rijk, zich bevond.

en organisatie nodig. En dus hadden de Soemeriërs meer behoefte aan fatsoenlijk bestuur dan bijvoorbeeld de nomadische en opstandige Amoritische herders aan de randen van het rijk.

Terwijl veruit het grootste deel van Akkads bevolking het land bewerkte, leverde het efficiënte landbouwstelsel een voedseloverschot op waarmee klerken, priesters, kooplui en bestuurders konden worden gevoed. Het extra graan gaf bovendien de kans een leger te voeden. Naar wordt aangenomen vormde Sargons paleiswacht een van de eerste professionele militaire strijdkrachten uit de bekende geschiedenis. Deze geoefende garde was waarschijnlijk niet meer dan duizend man sterk, maar betoonde zich op het slagveld tegen slecht voorbereide milities van grote waarde.

Wel stond de oorlogvoering onder de Akkadiërs nog in de kinderschoenen. Zo was de 'strijdwagen' van de Akkadische 'cavalerie' een kar voortgetrokken door een ezel (pas duizend jaar later zouden paarden groot genoeg gefokt zijn om ruiters te kunnen dragen). Sargon verbeterde het Akkadische leger door zijn falanx – bewapend met speren met koperen punten en houten schilden – achter in een grotere formatie op te stellen en met boogschutters in gesloten gelid specifieke doelen, zoals strijdagens, aan te vallen. De meeste Akkadische militaire expedities hadden tot doel de handelsroutes van het rijk veilig te stellen.

EEN KRONIEK VAN VEERTIG ANTIEKE BESCHAVINGEN, DIE UITLICHT WAARIN ZIJ VOORTLEVEN IN DE MODERNE SAMENLEVING

De antieke wereld rond de Middellandse Zee en in het Nabije Oosten heeft vele grote beschavingen zien opbloeien en ten onder zien gaan. Sommige daarvan kennen we, zoals de Romeinen, de Assyriërs en de Egyptenaren, maar veel volkeren zijn ten onrechte vergeten. Onze geschiedenis is doordeesemd van verschillende culturen die zich ontwikkeld hebben door de tijd heen, soms geassimileerd zijn of veranderd, en die uiteindelijk onze manier van leven hebben vormgegeven. Maar voor elke cultuur die we nog kennen, staan er zeker evenveel die we niet kennen.

In *Vergeten volkeren* gaat Philip Matyszak in op de beschavingen die niet in de geschiedenisboeken staan, maar die wel een belangrijke rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de moderne samenleving. Dit boek biedt een overzicht van de Hyksos tot de Hephtalieten, en geeft daarmee een uniek inzicht in de menselijke geschiedenis van 3000 v.Chr. tot 550 n.Chr. Door de talloze kleurenafbeeldingen van voorwerpen en kunstwerken en veertig speciaal voor dit boek vervaardigde kaarten wordt de lezer uitgenodigd een duik in het verleden te nemen. Elk hoofdstuk neemt een specifieke cultuur onder de loep en laat zien wat die bewerkstelligde. Een prachtig boek om je in onder te dompelen en over na te denken, voor iedereen die geïnteresseerd is in oude geschiedenis.

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 683

ISBN 978 94 0191 687 5

9 789401 916875